

POVEZANOST VARIJABLI OBITELJSKE KLIME I PRILAGOĐENOG PONAŠANJA U PROCJENAMA DJECE S TEŠKOĆAMA I TIPIČNOG RAZVOJA

ANAMARIJA ŽIC RALIĆ, DANIELA CVITKOVIĆ

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet,
Odsjek za inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju, Zagreb, Hrvatska

Primljeno: 23.5.2012.

Izvorni znanstveni rad
UDK: 159.9 : 376.1- 056.26

Adresa za dopisivanje: Dr.sc. Daniela Cvitković, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju, Znanstveno-učilišni kampus, Borongajska cesta 83f, 10000 Zagreb, Hrvatska;
e-mail: danielac@erf.hr

Sažetak: Polazeći od pretpostavke da obiteljska klima utječe na adaptivno ponašanje djece s teškoćama u razvoju cilj je ovog istraživanja ispitati povezanost obiteljske klime mjerene Skalom obiteljske okoline (Moos i Moos, 2002) i adaptivnog ponašanja djece u obiteljskoj, razrednoj i vršnjačkoj okolini, mjenjenog BRP-2 (Brown i Hammill, 1990, hrvatska adaptacija Žic, 2000.).

Formiran je uzorak djece s teškoćama u razvoju (N 60) i tipične djece (N 73), oba spola, polaznika 6. razreda osnovnih škola u Zagrebu. Procjenu svog ponašanja i obiteljske klime dala su sama djeca, a roditelji su procijenili adaptivno ponašanje djece.

Utvrđena je statistički značajna povezanost adaptivnog ponašanja djece s teškoćama u razvoju i nekih aspekata obiteljske klime. U obiteljima u kojima je više konflikata, niža je razina adaptivnog ponašanja djece s teškoćama. Viša razina adaptivnog ponašanja kod kuće djevojčica s teškoćama utvrđena je u onim obiteljima gdje je bolja kohezija, organiziranost i gdje su učestalije rekreativne aktivnosti. Viša razina adaptivnog ponašanja djevojčica s teškoćama među vršnjacima povezana je s boljom kohezijom u obitelji, a viša razina ponašanja u školi s većom učestalošću intelektualnih i kulturalnih aktivnosti u obitelji.

Bolja organizacija u obitelji i prisustvo intelektualnih i kulturalnih aktivnosti povezuje se s višom razinom adaptivnog ponašanja tipičnih dječaka. Adaptivno ponašanje tipičnih djevojčica negativno je povezano s kohezijom, organizacijom u obitelji te intelektualnim i kulturalnim aktivnostima obitelji. Rezultati su interpretirani u svjetlu teorije sustava obitelji.

Ključne riječi: djeca s teškoćama u razvoju, obitelj, adaptivno ponašanje, klima u obitelji

UVOD

Obitelj kao sustav

Neosporna je činjenica da bliža i dalja djetetova okolina imaju veliki utjecaj na cjelokupni razvoj djeteta. Pri tome najznačajniji utjecaj u svim kulturama i dalje ima obitelj. Suvremeno izučavanje obitelji temelji se na teoriji sustava. Za razliku od teorijskih pravaca koji su zahvaćali samo neki od aspekata obiteljskog funkcioniranja i bili usmjereni više na pojedinca unutar obitelji nego na obitelj kao cjelinu ovaj pristup je sveobuhvatan i zato

kako navodi Janković(1995), nezaobilazan za sve znanstvenike koji se bave proučavanjem obitelji.

Kreppner (1989, prema Thomas, 2001) naglašava dva procesa koji obilježavaju obitelj kao sustav. S jedne strane razvoj pojedinca uvjetovan je strukturom obitelji, dok s druge strane svaki član obitelji utječe na formiranje i funkcioniranje obitelji.

Model Moos-a i suradnika (Moos i Moos, 2002) u skladu je s teorijskim gledištem obitelji kao sustava. Ovaj model fokusiran je na obiteljsku okolinu i objašnjava kako međusobni odnosi nekih čimbenika životnog konteksta i pojedinačnog

funkcioniranja članova obitelji utječu na funkcioniranje članova obitelji, ali i na ukupnu obiteljsku klimu.

Moos i Moos (2002) ističu kako obiteljska okolina i adaptivni potencijal članova utječu jedno na drugo. Specifičnije rečeno, svaka osobina, vještina nošenja s problemima i ukupno funkcioniranje odrasle osobe u obitelji može utjecati na kvalitetu obiteljskih odnosa, usmjerenost na ciljeve koji potiču osobni rast i razvoj i usredotočenost obitelji na održavanje ovog sustava. Kada član obitelji, odrasla osoba ili dijete, ima neki emocionalni ili ponašajni poremećaj, to će utjecati na obiteljsku okolinu. Na, obiteljsku klimu, nadalje utječe i grupa faktora koja se odnosi na dijete (crte ličnosti, vještine nošenja s problemima i ukupno dobro funkcioniranje) kao i akutne životne krize i stresori ili izvori izvana kao što su škola ili posao. Primjerice, neki aspekti radnog mjesta majke ili oca kao i iskustvo djeteta u školi mogu utjecati na cijelu obiteljsku klimu. Kod pojave životne krize, kao što je ozbiljna bolest djeteta, neke crte ličnosti i vještine suočavanja sa problemima drugih članova mogu utjecati na prevladavanje krizne situacije na obitelji.

Obiteljska klima utječe na mnoge aspekte razvoja. Brojna istraživanja iz različitih zemalja potvrđuju povezanost obiteljske klime sa socijalnom i školskom prilagodbom djece (Margalit i Heiman, 1986a, 1986b; Margalit i Raviv, 1983; Patterson, 1982, prema Margalit i Heiman 1986; Shek, 1997), stvaranjem identiteta (Bosma i Gerrits, 1985), psihopatologijom (Prange i sur. 1992), depresijom i sniženim samopoštovanjem (Chorpit i sur., 1998), samopouzdanjem, suočavanjem sa stresom kod odraslih (Figley, 1986, prema Peleg-Popko i Klingman, 2002) delikventnim ponašanjem (Tolan i Lotion, 1988) i suicidalnim ponašanjem (McKenry i sur., 1982).

Obiteljska klima kod djece s teškoćama u razvoju

Mnoga istraživanja potvrdila su da je obiteljska klima u obitelji djece s teškoćama u razvoju kvalitativno drugačija od drugih obitelji (Dyson, 1996., Falik, 1995., Knight, 1999., Margalit i Heiman, 1986., Wagner Jakab, 2007., Cvitković, 2010). Teškoća koju dijete ima predstavlja stres za obitelj. Razni čimbenici pridonose samom javljanju te razini

doživljenog stresa. Ti čimbenici mogu se podijeliti na one vezane uz individualne karakteristike članova obitelji (osobine ličnosti, očekivanja, otpornost na stres...), karakteristike obiteljske klime i vanjske čimbenike (pravovremena i točna dijagnoza, stručna podrška, stavovi prema teškoćama, politika...). Autorica Dyson ističe (1996) kako veća razina stresa kod roditelja djece s teškoćama u razvoju utječe na međusobni odnos roditelja i odnose prema djeci. Teškoće u razvoju jednog člana obitelji utječu na cijelu obitelj i to često u nepovoljnom smislu, najčešći nalazi govore o manjoj međusobnoj podršci i prilikama za intelektualne i rekreacijske aktivnosti (Dyson, 1996., Falik, 1995., Knight, 1999, Moos i Moos, 2002). Studije slučaja obiteljske dinamike pokazale su da u odnosima između djece s teškoćama učenja i njihovih roditelja ima manje uspješne komunikacije, manje otvorenog pokazivanja emocija, a postoje i česti rigidni obrasci (Margalit 1982, prema Margalit i Heiman, 1986). Perosa i Perosa (1982, prema Margalit i Heiman, 1986) navode da je u obiteljima djece s teškoćama učenja također više pretjerano zaštitničkih ponašanja i više rigidne obiteljske strukture te više neriješenih konflikata.

U nedavnom hrvatskom istraživanju pokazalo se da postoje razlike u percepciji obiteljske klime između djece s teškoćama učenja i tipične djece (Cvitković, 2010). U obiteljima djece s teškoćama učenja više je kontrole i naglasaka na moralno religijske vrijednosti, što je u skladu sa stranim istraživanjima (Margalit i Almoughy, 1991). Isto tako, braća i sestre djece s teškoćama učenja u usporedbi s braćom i sestrama tipične djece percipiraju da je u njihovim obiteljima manje neovisnosti i slobodnih aktivnosti (Wagner Jakab, 2007).

Adaptivno ponašanje djece s teškoćama u razvoju

Kad se govori o adaptivnom ponašanju misli se na pojam koji kazuje koliko učinkovito osoba ispunjava zahtjeve svakodnevnog života i ponaša se u skladu sa standardima za njenu dob, sa očekivanjima obzirom na sociokulturalno porijeklo i uvjetima života u zajednici (Žic, 2000). Niža razina adaptivnog ponašanja djece manifestira se u socijalnoj nekompetentnosti i prisustvu nepoželjnih oblika ponašanja. Poremećaji u adaptivnom ponašanju djeteta, odnosno, niža razina adaptivnog ponašanja,

nije samo posljedica „nedostatka“ na strani djeteta već se radi o složenijem poremećaju interakcije između okoline, konteksta u kojem dijete živi i samog djeteta. Adaptivno ponašanje je zbog toga značajno jer može utjecati na prihvaćenost od strane vršnjaka, učitelja i ostalih djetetu važnih osoba (Žic 2000).

Istražujući adaptivno ponašanje djece s teškoćama u razvoju u obitelji Žic Ralić (2010) utvrdila je da djeca s teškoćama u razvoju osnovnoškolske dobi procjenjuju svoj odnos s roditeljima na način da su usmjerena ka roditeljima, žele ih zadovoljiti, slušaju ih, prihvaćaju pravila i obaveze koje roditelji nameću, i ne suprotstavljaju se roditeljima. Istovremeno, djeca s teškoćama u razvoju primjećuju da roditelji od njih očekuju zrelije, samostalnije, spretnije, snalžljivije ponašanje, i to ih frustrira. Oni bi istovremeno željeli zadržati onu bliskost s roditeljima kakva je uobičajena za mlađu djecu, a željeli bi kao i njihovi vršnjaci biti od roditelja uvažavani u skladu sa svojom dobi, što podrazumijeva veću slobodu kod kuće.

Prema procjeni roditelja, u djece s teškoćama u razvoju srednje i starije osnovnoškolske dobi sve više dolazi do izražaja povučeno, anksiozno ponašanje koje može biti posljedica neuspostavljanja osjećaja sigurnosti, niže razine socijalne kompetencije i negativnog socijalnog statusa među vršnjacima. Za razliku od tipične djece koja porastom dobi postaju sve otvorenija, komunikativnija, sigurnija prilikom odvajanja od roditelja, djeca s teškoćama su, prema procjeni roditelja, više šutljiva, povučena, sramežljiva i boje se odvajanja od roditelja i vlastitog neuspjeha (Žic Ralić, 2010). Rezultati ovog istraživanja nadovezuju se na prethodna strana istraživanja kojim je također utvrđeno da i prema samoprocjeni djece i prema procjeni roditelja djeca s teškoćama u razvoju imaju izraženije probleme socioemocionalnog i adaptivnog ponašanja, kao i veće prisustvo povučenog ponašanja nego djeca tipičnog razvoja (Al-Yagon, 2007; Al-Yagon i Mikulincer, 2004; Dyson, 2003).

Odnos obiteljske okoline i adaptivnog ponašanja

Prema modelu Moosa i Moosa (2002) ponašanje i ličnost svakog člana obitelji formira se pod utjecajem obiteljske klime. U skladu s tim za očekivati je da bi i adaptivno ponašanje bilo povezano s klimom u obitelji.

Dosadašnja strana istraživanja o povezanosti obiteljske klime i adaptivnog ponašanja pokazala su da su naglasak na neovisnost, intelektualnu i rekreacijsku orijentaciju povezani s aktivnošću i socijalnošću članova, povećanom asertivnošću i oslanjanjem na vlastite kapacitete (Moos i Moos, 2002). Isto tako djeca u kohezivnim obiteljima imaju više samopoštovanja i bolju psihosocijalnu adaptaciju kako kod kuće tako i u školi (Minki sur., 1984, Mink i sur., 1983, Minki sur., 1988).

S druge strane nedostatak obiteljske podrške povezan je s većim brojem problematičnih posljedica kao što su ljutnja i anksioznost, hiperaktivnost, nepažnja i nepristojnost, depresivna stanja, pojačano uživanje alkohola, problemi u ponašanju i pojava fizičkih simptoma kod djece i mladih (Moos i Moos, 2002).

Vezano uz istraživanja odnosa obiteljske klime i adaptivnog ponašanja djece s teškoćama u razvoju dosadašnji rezultati ukazuju da u onim obiteljima gdje je manje neovisnosti članova, manje orijentacije ka postignuću i religijskim vrijednostima djeca s teškoćama u razvoju imaju više somatskih simptoma i anksioznija su (Moos i Moos, 2002). Rezultati nedavnog domaćeg istraživanja ukazuju kako su somatski simptomi povezani s kontrolom u obitelji djece s teškoćama učenja oba spola te konfliktom kod dječaka s teškoćama učenja (Cvitković, 2010) što je u skladu s nekim stranim istraživanjima (Koch i sur., 1974). Autori ovih istraživanja pretpostavljaju da na visok stupanj kontrole od strane roditelja i konfliktne situacije djeca reagiraju somatizacijom. S psihoterapijskog gledišta somatizacija može biti način pokušaja uspostavljanja kontrole koju djeca nemaju u dovoljnoj mjeri zbog kontrole roditelja. S druge strane kad je u obitelji napeta situacija djeca razvijaju simptome i sva pažnja članova obitelji se prebaci na dijete te se rješavanje sukoba tako zaobilazi.

O odnosu obiteljske klime i drugih aspekata adaptivnog ponašanja kod djece s teškoćama u razvoju te eventualnih sličnosti i razlika između obitelji djece s teškoćama i bez teškoća temeljem dostupnih istraživanja nije moguće povući utemeljene zaključke. Stoga je ovaj rad usmjeren na istraživanje odnosa između pojedinih aspekata obiteljske okoline i ponašanja djeteta u različitim sredinama, kod kuće, u školi i među vršnjacima.

CILJ

U skladu s navedenim modelom obiteljske klime te opisanim rezultatima istraživanja postavljen je cilj istraživanja: Ispitati postoji li i kakva je povezanost između pojedinih varijabli obiteljske klime i adaptivnog ponašanja u procjenama djece s teškoćama u razvoju i tipične djece.

METODE

Uzorak

Cijeli uzorak projekta¹ prikupljen je u 50 osnovnih škola s područja grada Zagreba i zagrebačkog prstena (Sesvete, Dugo selo, Jastrebarsko, Zelina), a čine ga učenici 6. Razreda, prosječne dobi 12 godina, koji pohađaju nastavu u skladu s člankom 4. Zakona o osnovnom školstvu (N.N. 59/91, 27/93, 7/96, 59/01), njihovi vršnjaci, roditelji učenika sa i bez teškoća kao i njihovi učitelji i braća i sestre. Na razini cjelokupnog projekta, uzorak tipične djece izjednačen je po ukupnom broju te broju dječaka i djevojčica s uzorkom djece s teškoćama, a formiran je u dvije faze: najprije se odabralo svako 8. tipično dijete iz razreda koji polazi dijete s teškoćama, a zatim se od broja djece čiji su roditelji dali suglasnost za istraživanje i koja su sudjelovala u istraživanju formirali parovi prema kriteriju polaznja istog razreda, spolu djece i obrazovanju roditelja.

U ovom istraživanju korišten je dio podataka prikupljenih u sklopu projekta. Budući da se u drugom krugu ispitivanja od prvotnog broja 80 učenika s teškoćama i njihovih vršnjaka nisu odazvala sva djeca, odnosno njihovi roditelji, konačni uzorak djece s teškoćama u ovom istraživanju čini 60 učenika, a u uzorku tipične djece je 73 učenika.

U uzorku djece s teškoćama u razvoju su djeca s različitim dijagnozama (vidi Tablicu 1.). Većina djece ima nekoliko dijagnoza. Posebno se to odnosi na emocionalne teškoće i organsku disfunkciju CNS-a koje su često prisutne kod djece s ADHD poremećajem, teškoćama učenja neodređenog tipa, teškoćama čitanja i pisanja i intelektualnim teškoćama. Osim ove dvije teškoće, u najvećem su broju prisutne teškoće učenja neodređenog tipa -teškoće

Tablica 1.: Uzorak djece s teškoćama

teškoća	Djevojčice (N=15)	Dječaci (N=45)
	N	N
Intelektualne teškoće	4	13
ADHD	3	12
Teškoće učenja neodređenog tipa	9	24
Teškoće čitanja i pisanja	5	13
Organska disfunkcija CNS-a	8	18
Teškoće u razvoju govora	1	9
Epilepsija	0	2
Oštećenje vida	2	1
Oštećenje sluha	0	2
Emocionalne teškoće	11	20

pažnje, pamćenja, vizualne percepcije i sl. koje ne zadovoljavaju kriterije ni za jednu drugu navedenu dijagnozu, intelektualne teškoće, teškoće čitanja i pisanja i ADHD. Kod manjeg broja djece prisutne su teškoće u razvoju govora, teškoće vida, oštećenje sluha i epilepsija.

Dakle radi se o heterogenom i prigodnom uzorku djece s teškoćama u razvoju.

Postupak ispitivanja

Škole su pismenim putem bile obaviještene o provođenju istraživanja te su ravnatelji pozvani na suradnju. Telefonskim putem kontaktirani su stručni suradnici škola te su uz pomoć njihove stručne i organizacijske pomoći prikupljeni potrebni podaci i pismene suglasnosti roditelja za sudjelovanje njihove djece u ispitivanjima. Roditelji su također pismenim putem potvrdili dopuštenje u uvid u dijagnoze njihove djece koje su bile dokumentirane u školi i koje se pregledavalo uz pomoć i prisustvo pedagoga ili drugog postojećeg stručnog suradnika škola. Samo ispitivanje se provodilo grupno u organizaciji i prostoru škola, a provodila su ga najmanje dva istraživača. Upute i pitanja su se čitali naglas i prema potrebi se pomagalo djeci prilikom objašnjenja zadataka. Uz istraživače u projektu je sudjelovao tim studenata – volontera Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Kao zahvala na sudjelovanju u ispitivanju djeca su dobila na poklon ukrasne kemijske olovke.

¹ Ovo ispitivanje dio je znanstveno-istraživačkog projekta "Djeca s posebnim potrebama u interaktivnom sustavu obitelj-škola-vršnjaci" (013007) čiji je voditelj Prof.dr.sc. Ljiljana Igrić. Nositelj Projekta je Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, a projekt je odobren i financiran od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa.

Mjerni instrumenti

Samoprocjene i procjene adaptivnog ponašanja u obiteljskoj, školskoj sredini i u odnosima s vršnjacima mjerene su s hrvatskom verzijom Behavior rating profile scale BRP-2 (Brown i Hammil, 1990, adaptacija Žic, 2000).

BRP-2 sastoji se od 6 skala koje uključuju a) tri skale samoprocjene za učenike koje mjere adaptivno ponašanje u tri okoline obiteljskoj (BRP-dom), školskoj (BRP-škola) i vršnjačkoj (BRP-vršnjaci), b) sociogram, c) skalu procjene za učitelje (BRP-učitelji) i d) skalu procjene za roditelje (BRP-roditelji). U ovom istraživanju upotrijebljene su skale samoprocjene ponašanja i skala procjene za roditelje. Skale za učenike sastoje se od 20 čestica, odgovora se sa točno/netočno i mogući rezultati kreću se u rasponu od 20-40. Skala za roditelje sastoji se od 30 čestica, likertovog tipa, s 4 stupnja. Vrijednosti unutrašnje pouzdanosti za skale procjene ponašanja prikazane su u tablici 2.

Tablica 2. Unutrašnja pouzdanost (Cronbach α) skala procjena ponašanja (BRP-2)

Skale	1	2
BRP-dom	0,76	0,78
BRP-škola	0,83	0,76
BRP-vršnjaci	0,81	0,87
BRP-roditelji	0,89	0,90

Legenda:

- 1 vrijednosti dobivene na uzorku od 210 djece, njihovih roditelja i učitelja, istraživanje Žic i Igrić (2001)
- 2 vrijednosti dobivene u ovom istraživanju

Za ispitivanje klime u obitelji koristila se adaptirana verzija Skale obiteljske okoline (Family Environment Scale-FES) autora Moos i Moos (1986). Originalna verzija skale koja sadrži 10 podskala i sveukupno 90 čestica dizajnirana je sa svrhom mjerenja socijalnih značajki i karakteristika okoline svih tipova obitelji. Odgovara se sa točno/netočno. Skala je bazirana na trodimenzionalnom konceptu obitelji i ispituje deset dimenzija triju osnovnih područja funkcioniranja obitelji:

Dimenzija odnosa sastoji se od tri skale:

1. Skala kohezije – ispituje stupanj u kojem su članovi obitelji posvećeni obitelji te pružaju međusobnu pomoć i podršku,
2. Skala ekspresivnosti – ispituje stupanj u kojem

se potiče otvoreno pokazivanje i razgovor o emocijama

3. Skala konflikta – ispituje stupanj prisutnosti ljutnje, agresije i općenito konfliktnih interakcija

Dimenzija osobnog rasta ima 5 skala:

1. Skala neovisnosti - ispituje stupanj u kojem se potiče samostalnost, asertivnost, donošenje samostalnih odluka
2. Skala orijentacije k postignuću- ispituje stupanj u koje su razne aktivnosti obojane natjecateljskim karakterom i težnjom za postignućem
3. Skala intelektualno kulturalne orijentacije – ispituje stupanj u kojem su članovi obitelji zainteresirani za političke, intelektualne i kulturalne aktivnosti
4. Skala aktivno rekreacijske orijentacije- ispituje količinu sudjelovanja u društvenim i rekreacijskim aktivnostima
5. i Skala naglaska na moralnim i religijskim vrijednostima ispituje stupanj u kojem se u obitelji pridaje važnost etičkim i religijskim načelima i vrijednostima (

Dimenzija podržavanja sustava sastoji se od 2 skale:

1. Skala organizacije- ispituje stupanj važnosti organizacije u obitelji, jasnoće i određenosti uloga, pravila i odgovornosti
2. Skala kontrole - ispituje stupanj hijerarhijske organizacije, rigidnosti u pravilima .

Ova skala prevedena je, adaptirana i pilotom ispitana na uzorku učenika redovnih osnovnih škola grada Zagreba za svrhe istraživačkog projekta dijelom kojeg je i ovo istraživanje (Cvitković, Wagner Jakab, 2008). Analizom glavnih komponenti utvrđene su tri glavne komponente koje objašnjavaju 44% zajedničke varijance. Prvi faktor objašnjava oko 30%, drugi 7% a treći oko 6% zajedničke varijance. Prvi faktor odgovara dimenziji odnosa, drugi dimenziji osobnog razvoja, dok je treći faktor saturiran najviše česticama koje odgovaraju dimenziji podržavanja obitelji te česticama skale naglaska na moralno-religioznim vrijednostima koja je u originalnoj verziji dio dimenzije osobnog razvoja (Cvitković, Wagner Jakab, 2008).

Hrvatska verzija Skale obiteljske okoline korištena u ovom istraživanju ima dakle 7 subskala koje čine 3 dimenzije obiteljske okoline. Dimenziju odnosa čine skala kohezije i skala konflikta, dimenzija osobnog razvoja sastoji se od skale intelektualno

kulturalne orijentacije i skale aktivno rekreacijske orijentacije, dok se dimenzija podržavanja sustava sastoji od skale naglaska na moralno religijskih vrijednostima, skale organizacije i skale kontrole.

Kako vidimo iz tablice 3. unutrašnje pouzdanosti subskala su srednjih vrijednosti vjerojatno zbog širine konstrukta kojeg zahvaćaju s relativno malim brojem varijabli i relativno malog uzorka. Ove vrijednosti se podudaraju s nekima istraživanjima gdje je korištena kako originalna forma skale tako i adaptacija (Chorpita i sur., 1998, Margalit i Heiman, 1986). Podaci o pouzdanosti skala bit će uzeti u obzir pri interpretaciji rezultata.

REZULTAT I I DISKUSIJA

Prije prikaza povezanosti pojedinih varijabli obiteljske klime i prilagođenog ponašanja, radi boljeg razumijevanja, prvo će se prezentirati rezultati procjene djece s teškoćama i tipičnog razvoja, njihovih roditelja i učitelja. Prosječne vrijednosti rezultata za pojedine skale obiteljske okoline upućuju da su općenito i tipična i djeca s teškoćama u razvoju bila sklona davati pozitivne procjene klime u obitelji (Tablica 4.). To se odnosi i na skale procjene ponašanja što znači da je procjena ponašanja od strane roditelja i učitelja kao i samoprocjena djece relativno povoljna, u odnosu na mogući

Tablica 3. Pouzdanosti skala obiteljske klime na uzorku ovog istraživanja (N=133)

	KOHEZIJA	KONFLIKT	AKTIVREK	INTKULT	MORALREL	ORGANIZ	KONTROLA
Cronbach Alpha	0,60	0,51	0,49	0,58	0,54	0,58	0,49

Legenda: KOHEZIJA-skala kohezije, KONFLIKT - skala konflikta, AKTIVREK- skala aktivno-rekreacijske orijentacije, INTKULT-skala intelektualno kulturalne orijentacije, MORALREL-skala moralno religijskih vrijednosti, ORGANIZ –skala organizacije, KONTROLA – skala kontrole

Tablica 4. Osnovni statistički pokazatelji skala obiteljske okoline i skala procjene ponašanja na uzorku djece s teškoćama u razvoju i tipične djece.

SKALE	Uzorak	N	Min	Max	M	SD
KOHEZIJA	1	60	10	18	16,15	1,659
	2	73	12	18	16,48	1,501
KONFLIKT	1	60	9	15	11,31	1,553
	2	73	9	18	11,29	1,800
AKTIVNO REKREATIVNA ORJENTACIJA	1	60	9	18	14,17	1,986
	2	73	10	18	14,55	1,989
INTELEKTUALNO KULTURALNA ORIJENTACIJA	1	60	9	16	12,46	1,648
	2	73	10	16	12,41	1,626
MORALNO RELIGIJSKEVRIJEDNOSTI	1	60	10	16	13,67	1,603
	2	73	10	16	13,05	1,811
ORGANIZACIJA	1	60	10	18	15,38	1,775
	2	73	9	18	14,96	1,921
KONTROLA	1	60	8	16	11,95	1,506
	2	73	8	15	11,41	1,579
BRP-RODITELJI	1	60	56	108	87,27	9,914
	2	73	48	108	90,25	9,188
BRP-UČITELJI	1	60	49	120	91,12	15,761
	2	73	51	120	108,08	12,233
BRP-DOM	1	60	25	40	35,08	4,466
	2	73	22	40	35,37	3,129
BRP-ŠKOLA	1	60	25	40	34,68	3,326
	2	73	21	40	34,91	3,061
BRP-VRŠNJACI	1	60	24	40	35,58	3,982
	2	73	22	40	36,67	3,558

Legenda:

- 1 djeca s teškoćama u razvoju
- 2 tipična djeca

maksimalni rezultat. Najniža prosječna vrijednost je na skali naglaska na intelektualno kulturalnim aktivnostima što znači da općenito gledajući prema procjeni djece u obitelji se ne pridaje tolika važnost aktivnostima poput čitanja knjiga, odlazaka na izložbe, u muzeje. No, određen broj djece i roditelja dao je i nepovoljne procjene obiteljske okoline te procjene adaptivnog ponašanja što se vidi na osnovu raspona minimalnih i maksimalnih vrijednosti.

U ovom radu zanimalo nas je postoji li povezanost između klime u obitelji i adaptivnog ponašanja djece. Kako se u ranijim istraživanjima pokazalo da utjecaj vršnjaka i obitelji na ponašanje adolescenata može varirati s obzirom na spol (Baumrind, 1991a, 1991b; Loeber i Stouthamer-Loeber, 1998), provedene su korelacijske analize odvojeno za djevojčice dječake. Budući da je raspodjela rezultata na skali obiteljske okoline statistički značajno različita od normalne raspodjele (Tablica 4.) kao mjera korelacije korišten je Kendallov tau-b koeficijent.

Kod dječaka s teškoćama u razvoju (Tablica 6.) razina konflikta u obitelji u negativnoj je korelaciji (-0.248) s procjenom adaptivnog ponašanja od strane roditelja i samoprocjenom adaptivnog ponašanja u odnosima s vršnjacima (-0.353). Za razliku od dječaka, kod djevojčica s teškoćama u razvoju (Tablica 7.) količina konflikata u negativnoj je korelaciji sa samoprocjenom adaptivnog ponašanja kod kuće (-0.611).

Iz ovih rezultata čini se da bi česti konflikti u obitelji djece s teškoćama u razvoju mogli djelovati nepovoljno na ponašanje i dječaka i djevojčica. S druge strane moguće je također da nepovoljno ponašanje djece utječe na klimu u obitelji na način da je u obitelji više konfliktnih situacija. I u mnogim stranim istraživanjima potvrđeno je da je više djece s neprilagođenim ponašanjem u onim obiteljima s nepovoljnijom klimom, s puno ljutnje i konflikata (Cummings i Davies, 2002; Grych i Fincham, 1990, 2001; Margolin i Gordis, 2000).

Rezultati koji upućuju na povezanost konflikata u obitelji i lošijeg ponašanje dječaka s teškoćama u razvoju među vršnjacima mogu se potkrijepiti dosadašnjim istraživanjima koja su utvrdila da socijalne vještine koje dijete rabi u interakciji s vršnjacima nalikuju socijalnim odnosima u obitelji (Lewis i Feiring, 1989., Deković i Janssens, 1992.,

Parker i Asher, 1993., Parent i Gosselin, 2000., prema Klarin, 2002). Za razliku od dječaka, kod djevojčica s teškoćama možda je važnija kohezija odnosno osjećaj zajedništva u obitelji. Na pitanja da li je to zaista tako i zbog čega, trebat će odgovoriti u sljedećim istraživanjima.

Zanimljivo je da je jedino u obiteljima djece s teškoćama (Tablica 6. i Tablica 7.) značajna korelacija između konflikta u obitelji i adaptivnog ponašanja. Možda su razlozi zbog kojih dolazi do konflikta različiti s obzirom na to da li se radi o obitelji djece s teškoćama ili obitelji s tipičnom djecom ili pak razina konflikta djeluje nepovoljnije na ponašanje djece s teškoćama. Ova je pretpostavka na tragu nalaza Margalit i Almougy (1991) koje su utvrdile da izraelsku djecu s teškoćama, dobi od 7 do 10 godina, obilježava ovisan odnos s drugima i konfliktni obiteljski odnosi u kojima se više potiče postignuće, a manje osobni rast. Ovaj rezultat može se potkrijepiti i domaćim istraživanjem Žic Ralić (2010) u kojem se pokazuje da obitelji djece s teškoćama u razvoju učestalije nego obitelji tipične djece ne pružaju djetetu dovoljno podrške i sigurnosti neophodne za uspostavljanje adekvatne razine osobne i socijalne adaptacije.

Samoprocjena adaptivnog ponašanja kod kuće djevojčica s teškoćama u razvoju (Tablica 7.) u pozitivnoj je korelaciji također s kohezijom (0.707), naglaskom na aktivno rekreacijske aktivnosti (0.490) i organizacijom u obitelji (0.419). Prema tome, u obiteljima s boljom međusobnom povezanošću, s više reda i organiziranih dužnosti te više aktivnosti rekreacije, biti će i bolje adaptivno ponašanje kod kuće djevojčica s teškoćama u razvoju. Čini se da bi obiteljska klima mogla utjecati više na adaptivno ponašanje djevojčica s teškoćama u razvoju u krugu obitelji, nego u školi i u odnosima s vršnjacima. Drugim riječima, na ponašanje djevojčica u školi i među vršnjacima možda utječu značajnije neke druge varijable.

Kod djevojčica s teškoćama u razvoju (Tablica 7.), samoprocjena ponašanja u školi povezana je s naglaskom na intelektualno kulturalne aktivnosti (0.551). Taj nalaz čini se logičnim i mogao bi upućivati na važnost posvećivanja više vremena upravo aktivnostima kao što su odlasci na predstave, koncerte, čitanje knjiga i raspravljanje o raznim temama. Iz razgovora s roditeljima djece s teškoćama saznaje

Tablica 5. Rezultati Kolmogorov - Smirnov testa za skale obiteljske klime

	KOHEZIJA	KONFLIKT	AKTIVREK	INTKULT	MORALREL	ORGANIZ	KONTROLA
Kolmogorov smirnov z	2,291	2,137	1,772	1,852	2,014	2,029	1,775
p	0,000	0,000	0,004	0,002	0,001	0,001	0,004

Legenda: KOHEZIJA-skala kohezije, KONFLIKT - skala konflikta, AKTIVREK- skala aktivno-rekreacijske orijentacije, INTKULT-skala intelektualno kulturalne orijentacije, MORALREL-skala moralno religijskih vrijednosti, ORGANIZ –skala organizacije, KONTROLA – skala kontrole

Tablica 6. Korelacije (Kendall's tau_b) varijabli Skale procjene ponašanja BRP-2 s varijablama Skale obiteljske okoline FES za dječake s teškoćama u razvoju (N =45)

	KOHEZIJA	KONFLIKT	AKTIVREK	INTKULT	MORALREL	ORGANIZ	KONTROLA
BRP -RODITELJI	0,056	-0,248*	0,111	0,122	0,084	0,245	0,066
BRP -DOM	0,150	-0,183	0,065	0,223	0,001	0,215	-0,105
BRP- ŠKOLA	0,070	-0,225	-0,078	0,062	0,095	0,024	0,079
BRP- VRŠNJACI	0,183	-0,353*	0,176	0,286	0,184	0,217	-0,080

Tablica 7. Korelacije (Kendall's tau_b) varijabli Skale procjene ponašanja BRP-2 s varijablama Skale obiteljske okoline FES za djevojčice s teškoćama u razvoju (N =15)

	KOHEZIJA	KONFLIKT	AKTIVREK	INTKULT	MORALREL	ORGANIZ	KONTROLA
BRP RODITELJI	0,057	-0,311	0,094	0,145	-0,206	0,302	-0,116
BRP DOM	0,707**	-0,611**	0,490*	0,204	-0,171	0,419*	0,011
BRP ŠKOLA	0,162	-0,344	0,075	0,551*	-0,032	0,103	0,076
BRP VRŠNJACI	0,465*	-0,352	0,159	0,241	-0,267	0,053	0,101

Tablica 8. Korelacije (Kendall's tau_b) varijabli Skale procjene ponašanja BRP-2 s varijablama Skale obiteljske okoline FES za tipične dječake (N =46)

	KOHEZIJA	KONFLIKT	AKTIVREK	INTKULT	MORALREL	ORGANIZ	KONTROLA
BRP RODITELJI	0,132	-0,005	-0,071	-0,005	0,027	0,099	0,022
BRP DOM	0,158	-0,085	0,083	0,160	0,074	0,278*	0,156
BRP ŠKOLA	-0,032	0,046	0,024	0,233*	-0,045	0,197	0,089
BRP VRŠNJACI	-0,008	0,007	0,059	0,176	-0,053	0,034	-0,066

Tablica 9. Korelacije (Kendall's tau_b) varijabli Skale procjene ponašanja BRP-2 s varijablama Skale obiteljske okoline FES za tipične djevojčice (N =27)

	KOHEZIJA	KONFLIKT	AKTIVREK	INTKULT	MORALREL	ORGANIZ	KONTROLA
BRP RODITELJI	-0,338*	0,108	-0,250	-0,334*	0,006	-0,328*	-0,125
BRP DOM	0,013	-0,089	0,006	-0,186	0,045	-0,330*	-0,148
BRP ŠKOLA	0,241	-0,251	0,074	0,062	0,115	0,044	-0,083
BRP VRŠNJACI	0,269	-0,145	0,219	0,070	0,014	0,027	0,050

se da upravo premalo vremena provode u raznim intelektualnim i rekreacijskim aktivnostima. S obzirom da dosta vremena utroše na pisanje zadaća i učenje, djeca gotovo da i nemaju slobodnog vremena.

Kod tipičnih dječaka (Tablica 8.) također je zabilježena pozitivna povezanost između intelektualno kulturalnih aktivnosti i samoprocjene ponašanja

u školi (0.233). Organizacija u obitelji tipičnih dječaka je s druge strane u pozitivnoj korelaciji sa samoprocjenom ponašanja kod kuće (0.278), dok je, neočekivano, kod tipičnih djevojčica (Tablica 8.) ova korelacija negativna (-0.330). Drugim riječima u onim obiteljima s više reda, organiziranih dužnosti, dječaci izvještavaju o boljem ponašanju

kod kuće, a djevojčice o lošijem, kako prema vlastitoj samoprocjeni, tako i prema procjeni roditelja (-0.328). Pored toga, naglasak na intelektualno kulturalne aktivnosti (-0.334) i kohezija u obitelji (-0.338) također su u negativnoj korelaciji sa procjenama adaptivnog ponašanja tipičnih djevojčica od strane roditelja. Ovaj zanimljiv i iznenađujući nalaz bilo bi vrijedno provjeriti na drugom uzorku i u drugim istraživanjima. Moguće je objašnjenje da djevojčice u ovoj dobi već ulaze u pubertet i sklonije su se pobuniti na inzistiranje na redu, obiteljskom zajedništvu i intelektualnim i kulturalnim aktivnostima dok dječaci ulaze u pubertet nešto kasnije pa još možda nisu u fazi „bunta“.

Zanimljivo je da za razliku od organizacije u obitelji koja se tiče reda, dogovora u obitelji, kontrola u obitelji u vidu stupnja slobode u odlučivanju pojedinih članova u obitelji nije značajno povezana s adaptivnim ponašanjem djece. Taj nalaz nije u skladu s očekivanjima temeljenim na rezultatima prijašnjih istraživanja. Za očekivati bi bilo da prevelika kontrola u obitelji od strane oca ili majke gdje ostali članovi obitelji nemaju toliko utjecaja može nepovoljno djelovati na adaptivno ponašanje djece. Rezultati nekih stranih istraživanja to i potvrđuju. U jednoj longitudinalnoj studiji pokazalo se da je u obitelji s puno kontrole adaptabilno ponašanje djece niže (Mink i Nihira, 1987). U domaćem istraživanju pokazalo se također je kontrola u obitelji u korelaciji sa separacijskom anksioznošću i somatskim simptomima anksioznošću (Cvitković, 2010).

Sumirajući rezultate mnogih istraživanja u različitim kulturama i na različitim populacijama autori Moos i Moos (2002) su utvrdili da su od 10 aspekata obiteljske klime, kohezija, ekspresivnost i intelektualno-kulturalna orijentacija najviše povezani s kognitivnim i socijalnim razvojem djece. Rezultati ovog istraživanja su u skladu s tim nalazom, osim što je u ovom istraživanju kohezija u korelaciji s adaptivnim ponašanjem samo kod djevojčica. Rezultati istraživanja upućuju također da bi zajedništvo i međusobna podrška u obitelji mogli značiti više za adaptivno ponašanje djevojčica (Tablica 7. i Tablica 9.), nego dječaka.

Rezultati nadalje ukazuju da bi se obrasci obiteljske klime koji doprinose prilagodbi mogli razlikovati obzirom na spol i postojanje odnosno nepostojanje teškoće. Već se i u ranijim istraživanjima

došlo do zaključaka da utjecaj vršnjaka i obitelji na ponašanje adolescenata može varirati s obzirom na spol (Baumrind, 1991; Loeber i Stouthamer-Loeber, 1998). Autori najviše objašnjavaju ove razlike razlikama u socijalizaciji odnosno odgoju dječaka i djevojčica.

Uspoređujući povezanost klime u obitelji i adaptivnog ponašanja procijenjenog od strane roditelja i samoprocjena djece možemo zaključiti kako postoje velike razlike u stupnju povezanosti. Tako kod djevojčica s teškoćama (Tablica 7.) i tipičnih dječaka (Tablica 8.) uopće nema povezanosti između procjene adaptivnog ponašanja od strane roditelja i klime u obitelji. Kod dječaka s teškoćama u razvoju (Tablica 6.) postoji samo korelacija između procjene roditelja i konflikta u obitelji, dok je kod tipičnih djevojčica (Tablica 9.) značajna povezanost između kohezije, organizacije i naglaska na intelektualno kulturalnim aktivnostima te procjena roditelja, čak više nego samoprocjena ponašanja i obiteljske klime.

Logično je da su veće korelacije između samoprocjena ponašanja i klime, budući da je klima u obitelji ispitivana metodom samoprocjena djece. S druge strane razlike postoje također budući da se skale za procjenu adaptivnog ponašanja od strane roditelja i djeteta donekle razlikuju.

Dobivene rezultate, iako zanimljive, treba uzeti s oprezom i dodatno ih provjeriti u narednim istraživanjima iz više razloga. Navedeno je u definiranju varijabli istraživanja kako su pouzdanosti skale obiteljske okoline na ovom uzorku srednjih vrijednosti. Iako su pouzdanosti slične vrijednostima dobivenim na varijablama ove skale u stranim istraživanjima, moguće je da bi rezultati bili drugačiji da su pouzdanosti skale veće.

Rezultati su nadalje dobiveni na relativno malom prigodnom uzorku djece s različitim teškoćama u razvoju i to samo na djeci 6. razreda. Stoga bi u sljedećem istraživanju trebalo ove rezultate provjeriti na većem uzorku koji bi uključivao i djecu drugih dobnih skupina.

Na veličinu korelacija mogli su također utjecati relativno visoki rezultati na skalama obiteljske klime. Moguće je da upravo roditelji iz obitelji s nepovoljnijom obiteljskom klimom nisu pristali na istraživanje. Isto tako moguće je da su djeca štitila sliku obitelji te su davala poželjne odgovore.

ZAKLJUČAK

Rezultati ovog istraživanja upućuju da kod dvanaestogodišnjaka postoji povezanost raznih aspekata klime u obitelji i adaptivnog ponašanja u svim sredinama. Ta povezanost je različita obzirom na: sredinu u kojoj se ponašanje odvija, odnosno dom, školu i vršnjake; na aspekt klime; na to ima li dijete teškoću ili ne i obzirom na spol. Rezultati su objašnjeni u svjetlu dosadašnjih spoznaja. U interpretaciji rezultata treba uzeti u obzir metodološka

ograničenja ovog istraživanja. Budući da je ovo istraživanje korelacijskog tipa uzroke ovoj povezanosti treba tražiti u narednim istraživanjima s drugačijom metodologijom, posebice longitudinalnim istraživanjima. No, rezultati ovog istraživanja mogu biti poticaj daljnjim istraživanjima vezanim uz uzroke adaptivnog ponašanja djece s teškoćama te poticaj praksi, savjetovanju roditeljima u prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja.

LITERATURA

- Al-Yagon, M. (2007). Socioemotional and behavioral adjustment among school-age children with learning disabilities, The moderating role of maternal personal resources. *The Journal of Special Education*, 40, 4, 205-217
- Al-Yagon M., Mikulincer, M. (2004). Patterns of close relationships and socioemotional and academic adjustment among school-age children with learning disabilities. *Learning Disabilities Research & Practice*, 19, 1, 12-19
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11, 1, 56-95
- Bosma, H. A., Gerrits, R. S. (1985). Contemporary Approaches To The Study Of Families With Adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 5,1, 69-80
- Chorpita, B.F., Brown, T.A., Barlow, D.H. (1998). Perceived Control As A Mediator Of Family Environment In Etiological Models Of Childhood Anxiety. *Behavior Therapy*, 29, 457-476
- Cvitković, D. (2010). Anksioznost i obiteljska klima kod djece s teškoćama učenja. Doktorska disertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Cummings, E. M., Davies, P. T. (2002). Effects of marital conflict on children: Recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43, 31-63
- Čudina- Obradović, M., Obradović, J. (2006). Psihologija braka i obitelji, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga
- Došen, A. (1997). Psihički poremećaji kod osoba s mentalnom retardacijom, predavanje održano na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu, Zagreb.
- Dyson, L.L. (2003). Children with learning disabilities within family context: A comparison with sibling in global self-concept, academic self-perception, and social competence. *Learning Disabilities Research & Practice*, 18, 1, 1-9
- Dyson, L.,L., (1996). The experiences of families of children with learning disabilities: parental stress, family functioning and sibling self-concept. *Journal of learning disabilities*, 29, 3, 281-288
- Falik, L.,H. (1995.): Family patterns of reaction to a child with a learning disabilities: A mediational prespectiva, *Journal of Learning diasbilities*, 28, 335.-341
- Ghanizadeh, A., Shams, F. (2007). Children's Perceived Parent-Child Relationships and Family Functioning in Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Child & Family Behavior Therapy*, 29, 3, 1-11
- Grych, J. H., Fincham, F. D. (1990). Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin*, 108, 267-290
- Guralnick, M. J. (1989). Social competence as future direction for early intervention programms. *Journal of Mental Deficiency Research*, 33, 275-281
- Igrić, Lj., Cvitković, D., Wagner Jakab, A.(2009). Samoprocjena i procjena učenika s posebnim potrebama u redovnim osnovnim školama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44,1,
- Igrić, Lj., Fulgosi-Masnjak, R., Žic, A. (1997). Assessment of Behavioural and Emotional Problems in Learning Disabled Children, International Congress III on the Dually Diagnosed, Mental Health Aspects of Mental Retardation, April 9 -12, 1997, Montreal, Canada, 45-50
- Janković, J. (1995). Teorijska promišljanja o obitelji, *Društvena istraživanja*, Zagreb, 4 - 5, 433-449
- Koch CR, Minuchin S, Donovan WM.(1974).A case of somatic expression of family and environmental stress. *Clin Pediatr (Phila)*. 13(10), 815-823
- Klarin, M. (2002): Dimenzije obiteljskih odnosa kao prediktori vršnjačkim odnosima djece školske dobi, *Društvena istraživanja*, Vol.11, br.4-5 (60-61), 805-822
- Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. (1998). Development of juvenile aggression and violence. *American Psychologist*, 53, 2, 242-260

- Johnston1, C., Mash, E.J. (2001). Families of Children With Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder: Review and Recommendations for Future Research. *Clinical Child & Family Psychology Review*, 4, 3, 183-207
- Knight, D. (1999). Families of students with learning disabilities, In: Professional issues in learning disabilities, Bender, W.N. (Ed.), Austin, TX: ProEd., 263-306
- Margalit, M., Almougy, K. (1991). Classroom Behavior and Family Climate in Students with Learning Disabilities and Hyperactive Behavior. *Journal of Learning Disabilities*, Vol. 24, 7, 406-412
- Margalit, M., Heiman, T. (1986). Learning-Disabled Boys Anxiety, Parental Anxiety And Family Climate, *Journal of clinical child psychology*, 15, 3, 248-253
- Margolin, G., & Gordis, E. B. (2000). The effects of family and community violence on children. *Annual Review of Psychology*, 51, 445–479.
- McKenry, P. C., Tishler, C. L., Kelley, C. (1982). Adolescent suicide: A comparison of attempters and nonattempters in an emergency room population. *Clinical Pediatrics*, 21(5), 266-270
- Mink, I.T., Blacher, J., Nihira, K. (1988.): Taxonomy of family styles, III. Replication with families with severely retarded children, *American Journal of Mental Retardation*, 93, 250-264
- Mink, I. T.; Nihira, K. (1987). Direction of Effects: Family Life Styles and Behavior of Tmr Children. *American Journal of Mental Deficiency*, 92, 1, 57-64
- Mink, I.,T., Nihira,K., Meyers, C.E. (1983). Taxonomy of family life styles: I.Homes wit TMR children, *American Journal of Mental Deficiency*, 92,57-64
- Mink, I.T., Meyers, C.E., Nihira,K. (1984.): Taxonomy of family life styles, II.Homes with slow learning children, *American Journal of Mental Deficiency*, 89,111-123
- Moos, R.H., Moos, B.S. (2002). *Family Environment Scale Manual*, Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Peleg-Popko O., Klingman, A. (2002). Family environment, discrepancies between perceived actual and desirable environment, and children's test and trait anxiety, *British Journal of Guidance & Counseling*, 40 (4), 451-466
- Prange, M.E., Greenbaum,P.E., Silver,S.E., Friedman, R.M., Kutash, K. Duchnowski, A.J. (1992). Family Functioning And Psychopatology Among Adolescents With Severe Emotional Disturbances. *Journal Of Abnormal Child Psychology*, 20, 83-101
- Polloway, E.A., Epstein, M.H., Cullinan, D. (1985). Prevalence of Behavior Problems Among Educable Mentally Retarded Students. *Education and Training of Mentally Retarded*, March, 3-13
- Russell, A.T., Forness, S. R. (1985). Behavioral Disturbance in Mentally Retarded Children in TMR and EMR Classrooms. *American Journal of Mental Deficiency*, 89, 4, 338-344
- Secombe, K. (2002). Beating the odds versus changing the odds; Powerty, resilience and family policy, *Journal of Marriage and Family*, 64, 384-394
- Schroeder, V.M., Kelley, M.L. (2009). Associations Between Family Environment, Parenting Practices, and Executive Functioning of Children with and Without ADHD, *Journal of Child & Family Studies*, 18, 2, 227-235
- Shek, D.T.L. (1997). Family Environment and Adolescent Psychological Well-Being, School Adjustment, and Problem Behavior: A Pioneer Study in a Chinese Context, *Journal of Genetic Psychology*, 158, 113-128
- Thomas, R.,M. (2001). *Recent theories of human development*, London, Sage Publications, Inc.
- Wagner Jakab, A. (2007): Samopojmanje i obiteljska klima braće i sestra djece s posebnim potrebama, Doktorska disertacija, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu
- Žic, A. (2000). Osobna i socijalna adaptacija učenika usporenog kognitivnog razvoja u ekološkim sustavima: obitelj, škola, vršnjaci. Doktorska disertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Žic, A. i Lj. Igrić (2001). Self-assessment of relations with peers in children with intellectual disability, *Journal of Intellectual Disability Research*, vol. 45, br.3, str. 202-211

Žic Ralić, A. (2002). Struktura ponašanja djece u obitelji, *Revija za rehabilitacijska istraživanja*, 38, 2, 165-186

Žic Ralić, A (2010). Ponašanje djece s teškoćama i podrška obitelji, *Zbornik radova Uključivanje i podrška u zajednici*, 8. kongresa s međunarodnim sudjelovanjem Saveza defektologa Hrvatske, Varaždin od 22. do 24. travnja 2010. godine, str. 195-217

CORRELATION BETWEEN FAMILY CLIMATE VARIABLES AND ADAPTIVE BEHAVIOR IN ESTIMATES OF CHILDREN WITH DISABILITIES AND TYPICAL DEVELOPMENT

Abstract: *Starting from the assumption that family climate affects the adaptive behaviour, the goal of this research is to examine the relationship of family climate measured by a Scale of family environment (Moos and Moos, 2002) and adaptive behaviour of children measured by BRP-2 (Brow and Hammill, 1990).*

A sample of children with disabilities (N=60) and typical children (N= 73), both sexes, students from elementary schools in Zagreb, grade 6. Children gave self-assessment of their behaviour and family climate, parents assessed the adaptive behaviour of children.

There was a statistically significant correlation between the adaptive behaviour of children with disabilities and some aspects of family climate. In families in which conflicts are more present, there is lower level of adaptive behaviour of children with disabilities. Higher levels of adaptive behaviour of girls with disabilities at home was found in those families where a better cohesion, organization and where there are common recreational activities. Higher levels of adaptive behaviour of girls with disabilities among their peers is associated with better family cohesion, while higher levels of behaviour in schools is associated with a higher incidence of intellectual and cultural activities in the family.

Better organization of the family and the presence of intellectual and cultural activity is associated with higher levels of adaptive behaviour of typical boys. Adaptive behaviour of typical girls is negatively associated with cohesion, family organization, and intellectual and cultural activities of the family. The results are interpreted in the light of theories about the family as a system.

Key words: *children with disabilities, family, adaptive behaviour, family climate*